

MODERNİTENİN “ÇALIŞMA İDEOLOJİSİ” ve SOSYAL HAKLAR

Fuat Man
Sakarya Üniversitesi

ÖZET

Çalışmanın insanlık tarihi boyunca tüm toplumlarda belli bir anlam taşıdığını söylemek mümkün değildir. Ancak modern dönemde bu kavrama yüklenen anlamda öyle bir dönüşüm gerçekleşti ki bu anlam neredeyse bu dönüşüm içindeki tüm toplumlarda benzer bir karşılık almaya başladı. Bu benzeşme ve dönüşümün temel dinamiği iktisadi alandaki dönüşümle birlikte düşünüldüğünde anlaşılabilir. Bu dönemde rasyonellik akla dayandırılarak yeniden tanımlandı ve bu çerçevede iktisadi alan yeniden şekillendi. ‘Çalışma’ iktisadi alanda meydana gelen bu dönüşümün altındaki temel belirleyici faaliyete dönüştü ve böylece yeni bir söylemin de hedefi haline geldi. Bu söylem gerektiğinde dini alandan, gerektiğinde ‘etik’ gibi seküler alanlarda ve bazen de bilimsel alanlardan beslenerek ‘çalışma’yı merkezi bir konuma yerleştirdi. Dolayısıyla modern dönemde çalışmanın işgal ettiği bu konum, kapitalizm şekil değişirse de (erken kapitalist dönem, fordist dönem, postfordist dönem) pek değişmemiştir. Bu çalışmada modernitenin ürettiği ‘çalışma’nın anlamının ve bunun uzantısı olarak sosyal hakların nasıl bir zemine dayandığı ve bu zeminin mantığı irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernite, aydınlanma, çalışma ideolojisi

ABSTRACT

It’s difficult to say that the meaning of work has been same for all societies during the history. But in the modern era there had been such a great transformation on the meaning of work that the meaning of work almost for all societies that were within that transformation became closer. The basic dynamics of this transformation and closeness is understandable when it is thought with the transformation in the economic area. Rationality was redefined by a reason-frame and the economic area was reshaped. ‘Labour’ become the dominant activity that lies under the transformation of economic area. Thus, it became a target of a new discourse. This discourse located ‘labour’ on a central position using both religious area, secular area such as ‘work ethic’ and scientific areas. Although the form of capitalism has changed (early capitalism, fordism, postfordism) during the history, the position of labour that engaged in the modern era has not changed. This paper intends to examine the kind of ground that the meaning of ‘work’ that modernity has produced and social rights stay on and the logic of this ground.

Key Words: modernity, enlightenment, labour ideology

GİRİŞ

Tarihi dönemselleştirmek hem bazı sakıncalar barındırır hem de araştırmacılar için fonksiyonel avantajlar sunar. Sakıncaların başında, dönemler arası geçişin anlıkmiş gibi görünmesi tehlikesi gelir. Dolayısıyla uzun geçiş süreçlerinin belirli bir kronolojik çizgiye indirgenmesi tehlikesi, bu geçiş süreçlerinin altındaki zengin değişkenlerin ihmal edilmesine neden olabilir. Bir ikincisi, bahse konu dönemlerin belirgin karakterinin belirli bir coğrafyada homojen bir şekilde meydana geldiği izlenimini uyandırmasıdır. Dolayısıyla tarihsel olgulara veya olaylara bakarken bu tehlikelerin farkında olmak gerekiyor. Dönemselleştirmenin fonksiyonel tarafına bakılacak olunursa, tıpkı Weber'in 'ideal tipleri' gibi belirli dönemleri analiz etmede faydalı bir işlev yerine getirdiğini teslim etmek gerekiyor. Dolayısıyla 'modernite'nin ideolojisine bakılacaksa burada kaçınılmaz olarak bir 'modern dönem' ile karşı karşıya kalmaktayız. Bu dönem anlık bir olay olarak ortaya çıkmamıştır ve bu döneme temel özelliklerini veren birçok değişken söz konusudur. Dolayısıyla bu dönemin ideolojisi incelenirken bu ideoloji, sanki boşlukta, kendiliğinden veya sadece bir olayın sonucu olarak ortaya çıkmış bir sonuç değil fakat birçok değişik ama birbiriyle ilişkili değişkenler silsilesinin bir sonucu olarak ele alınacaktır. Dönemleştirmenin faydası ise kendisinden önceki dönemlerle kıyaslama imkânı sunması noktasında ortaya çıkacaktır.

Bu çerçevede günümüzün mevcut ideolojik atmosferinin (belki de 'meta anlatıların meta anlatısı' olarak nitelendirilebilecek) temelleri Aydınlanma hareketinde veya 'modern dönem'in oluşumunda aranacaktır. Bu ideoloji genel anlamları ile açıklandıktan sonra onun farklı alanlara bir tezahürü olarak 'çalışma ideolojisi' özel olarak incelenecektir. Burada çalışma ideolojisinin nasıl icat edildiği, nelere hizmet ettiği ve bu çerçevede sosyal hakların ne anlama geldiği tartışılmaya çalışılacaktır.

Çalışma, tüm bu açıklama girişimini iki temel damar üzerinden ilerletme niyetindedir. Bunlardan birisi temelde bilginin nasıl anlamlandırıldığı ile ilgilidir. 'Aydınlanma'nın temelini oluşturan bu damar, doğanın yorumlanmasında veya anlamlandırılmasında ciddi bir kırılmaya işaret eder. İkinci damar ise iktisadi sistemin dönüşümü ile ilgilidir. Modernitenin çalışma ideolojisini kavrayabilmek için bu her iki alandaki dönüşümü bir arada veya üstü üste koyarak düşünmek gerekiyor. Bu yapıldığında, hem maddi yaşam koşullarının hem de bu koşulları oluşturan toplumsal ilişkilerin baştan aşağı kökten bir değişim geçirdiğini ve bu anlamda 'çalışma'nın da yeniden anlamlandırıldığı görmek mümkündür. Dolayısıyla, bu çalışma günümüz toplumlarının temeli olarak işaret edilen 'çalışma ideolojisinin kökenlerini ve bununla bağlantılı olarak sosyal hakların nerede durduğunu tartışma niyetindedir.

Bu noktada Annales Okulu'nun en bilindik temsilcilerinden Fernand Braudel'in tarihsel oluşumların temelini işaret eden analojisini hatırlamak yerinde olacaktır (Burke 2006: 74-77). Bilindiği gibi Braudel, olaylar tarihini klasik tarih paradigmasından farklı olarak tarihsel oluşumları belirleyen temel değişkenler olarak değil adeta bir dalğanın ucundaki köpükler olarak görür¹. Onun veya Annalesçilerin asıl ilgilendiği nokta yüzeydeki bu dalgalar değil, dip akıntılardır. Dolayısıyla bunlar aslında çok uzun süreli aralıklara işaret eder ve oluşumuna kaynaklık ettikleri yapıların temelini anlamamıza daha fazla katkı yaparlar. Bu çerçevede

1 Braudel (aktaran Burke 2006: 74) olayları 'tarih dalgalarının güçlü omuzlarında taşıdıkları yüzey çalkantıları, köpüklerin uç noktaları' olarak betimler. 'Bunlara güvenmemeyi öğrenmeliyiz.' Geçmiş anlamak için dalgaların altına dalmak gerekir.

'çalışma' olgusuna yönelik algılamının oluşumunda ve kökleşmesindeki (uzun bir tarihsel periyot sonunda ise dönüşmesindeki) dinamikleri anlamak için bu dip noktalara bakmak gerekiyor. Bu çalışmanın yapmaya çalıştığı şeyin bir anlamda bu dip oluşumlara işaret etmek olduğunu söylemek mümkündür.

MODERNİTE VEYA MODERNLİK, MODERNİZM, MODERNLEŞME?

Gerek gündelik dilde gerekse ilk etapta dili daha dikkatli kullanması beklenen medyada 'modern' veya bundan türetilen kelimelere normatif anlamlar yüklendiğini biliyoruz. Kavram çoğunlukla olumlu çağrışımlar çerçevesinde kullanılmakta ve kaçınılmaz olarak 'modern olmayan'ı dışlar veya kategorik olarak aşağılar. Buna göre modernlikle nitelenen olay, kişi veya olgu esasında 'makbul' olarak sunulmaya çalışılır. Modern ülke, modern adam, modern düşünce, (...) gibi. Ancak sosyal teori içinde bu kelimeye bakıldığında öncelikle bunun çabucak anlamlandırılabilir veya (en azından farklı paradigmalarda bağlamında) kategorik olarak kaçınılmaz olumlu bir değerle anılacak bir kavram olmadığını görürüz. Kategorik üstünlüğü bir yana özellikle kabaca 'post modern' başlığı altına koyabileceğimiz bir çok argüman veya yaklaşım modernlik fikrini kıyasıya eleştirmektedir. Üstelik örneğin modernlik ve modernizm gibi iki kavram ironik bir biçimde belki de karşı kutuplarda durur. Modernizmi sanatsal çalışmalar bağlamında düşündüğümüzde esasında onun modernliğin bir eleştirisi olarak görürüz. Politik alana bakıldığında ise bu kavramın ilk başta bahsettiğimiz 'üstünlük' iması taşıdığını söylemek mümkündür (Armer ve Katsillis 2000: 1883-1888). Bu noktada modernlik ulaşılmaması gereken bir idealdir ve devletler veya uluslar için bir nevi kurtuluş reçetesidir. Bundan dolayı da özellikle çevre ülkeler kurtuluşa erelmek için sıkı bir 'modernleşme' sürecine girerler.

Bu kısa girişten öyle anlaşılıyor ki karmaşık bir kavramla karşı karşıyayız. Öyleyse bu çalışma kapsamında bu kavramın nasıl kullanılacağına değinmek gerekiyor. Öncelikle bu çalışmanın asıl amacının modernlik ile ilgili bir soy kütüğü çıkarmak olmadığını belirtmek gerekiyor. Burada modernite veya modernliğin ideolojisi incelenirken temelde bu dönemde bilgi algılamasının nasıl dönüştüğü üzerinde durulacaktır. Bunu yapmak bize nasıl bir açılım sağlayacaktır? Öncelikle epistemolojik temelin son derece geniş olduğunu ve bu temelin anlaşılmasıyla bunun maddi yansımalarının daha kolay kavranabileceğini düşünüyoruz. Çünkü bu epistemolojik temeller ile iktisadi sistemin mantığı adeta saydam bir cam gibi aynı görünüyor. Yani hangi tarafından bakılırsa bakılsın aynı yapı görülmektedir. Ancak burada 'alt yapı' 'üst yapı' ikililiği akla gelebilir. Yani bu bilgi alanını oluşturan iktisadi alt yapı mıdır, yoksa bilgi alanı mı ekonomik yapıyı dönüştürmüştür? Bu çalışmada bu konu basit bir dikotomi ile değil ancak üstü üste bindirilmesi gereken farklı alanlarla anlaşılmaya çalışılacaktır. Tıpkı bir ırmağı besleyen küçük küçük kollar gibi. Öncelikle modernliğin bilginin kaynaklarında meydana getirdiği veya modern dönemin bilgi kaynaklarında meydana gelen dönüşümü ifade eden epistemolojik katmana değinmek gerekiyor.

İNSANIN TANRI OLMAYA SOYUNUŞU: MODERNLİĞİN EPİSTEMOLOJİSİ

İlk insan topluluklarına dair sosyal bilimlerin sunduğu bilgi, bu toplulukların veya üyelerinin kendi dışındaki nesnel dünyada hükmedemedikleri olguların açıklanmasında bazı dışsal kaynaklara müracaat ettikleri yönündedir. Kabaca bu bazı totemlerden ruhlara ve oradan

da tanrıya ulaşacak bir açıklama çizgisidir. İnsanın kendi aklını kullanarak tüm zorlukların üstesinden gelebileceği fikri elbette modern dönemde aniden ortaya çıkmış bir fikir değildir. Bu yaklaşımın felsefi kökenlerini antik dönemlere kadar geri götürmek mümkündür (ör. Aristo – IEP 2010). Ancak akla atfedilen sınırsız güvenin yaygınlaşması, kurumsallaşması ve yeni bir dönem dolayısıyla yeni bir dünya kurmasının başlangıcını modern döneme veya aydınlanma dönemine dayandırmak gerekiyor.

Aydınlanmanın filozofu olarak anılan Immanuel Kant'ın (1983) önlü 'Aydınlanma Nedir?' pasajı, akla dayandırılan sınırsız güvenin ilk etkili metni sayılabilir. Kant bu metinde, aklını kullanmayan insanı olgunlaşmamış bir aktör olarak sunar. Ancak bu olgunlaşmamışlık halinin sebebi de kendisidir, zira aklını kullanmamıştır. Dolayısıyla aydınlanma denen şey, insanın kendi hatasıyla içine düştüğü bu olgunlaşmamışlık halinden kurtulması ve olgunluğa erişmesi anlamına gelmektedir. Aynı pasajda Kant, belki de aydınlanmanın 'motto'su olan bir ifade kullanır: Aklını kullanma cesareti göster!

Bunun anlamı aklın kullanılarak tüm bilinmezliklerle mücadele edilebileceği ve bunların doğalarının anlaşılabilirdi. Bu bakışın bir uzantısı, doğanın bize hükmeden bilinmezlikler kaynağı olarak değil, ancak dönüştürülecek bir malzeme dolayısıyla fethedilecek bir alan olarak görülmeye başlanması şeklinde olmuştur. Bu nokta özellikle önemlidir zira modern dönemde 'çalışma'ya yüklenecek olan anlamın temelini belirleyen iktisadi sistemin temeli buradadır. Demek ki akla sınırsız bir güven, doğanın veya tanrının/tanrıların aciz kulları olan insanın kendisini doğanın efendisi konumuna yükseltmesine varmaktadır. Elbette bu sınırsız güven 20. yüzyıla gelindiğinde tahripkâr yanlarını sergileyecektir (örneğin bkz. Horkheimer 2010) ancak şimdilik bu nokta konumuz dışında kalmaktadır. Burada üzerinde düşünülmesi gereken nokta insanın pasif bir özne olmaktan şekil veren, manipüle eden aktif bir aktöre dönüşmesidir. Bu noktada da akla yapı-eylem ikililiği gelecektir ancak şimdilik bu noktayı da tartışma dışı bırakmak gerekiyor zira insanın aktif bir özneye dönüşü ile ima edilmek istenen onun aklını (rasyo) kullanarak bir nizam / düzen oluşturucuya dönüştürmesidir. Doğanın kendi haline bırakılmayıp bir düzen şablonuna oturtulmaya çalışılmasının akılla bu bağlamda ilişkisi kesindir. Burada doğayı sadece kültürün etkisinden uzak kalmış ilk anlamıyla 'doğa' olarak değil ancak insan topluluklarının örgütlenmelerini de içerecek şekilde anlamak yanlış olmayacaktır. Artık nasıl ki aklın rasyonel kullanımı ile doğa üzerinde kontrolün sağlandığı bir düzen kurulabiliyorsa aynı şey toplumsal mühendislik projeleri olarak da düşünülebilir. Yani toplumlar da bu rasyonel aklın mantığına uygun bir tarzda 'düzenlenebilir' tasarlanabilir. Çok kabaca ulus devletlerin modern dönemde ortaya çıkmaları hakim bir siyasal örgütlenme modeli haline gelmelerinin bir sebebi burada aranabilir.

Bu çalışma bağlamında üzerinde durulması gereken nokta modern aklın bu 'düzen' oluşturma motivasyonudur. Düzen oluşturmak bilinmez olmaktan çıkarmaktır ve hangi alandan bahsediliyorsa onun üzerinde bir kontrol veya iktidar tesis etmektir. Bu noktada Zygmunt Bauman'ın (2007a; 2003) sıklıkla kullandığı bir kavram oldukça açıklayıcıdır: 'Bahçe kültürü'. Bauman, modern kültürü, modernliğin aktığı mecrayı bahçe kültürüne benzetir. Bu anlamda bir bahçe esasında kültüre konu bir alandır ve el değmemiş bir arazi parçasından farklıdır. Müdahale edilmemiş bir arazi parçasında homojenlik yoktur, homojenlikle tanımlanan bir estetik yoktur, çok farklı tarzda bitkiye ve canlıya ev sahipliği yapmaya uygundur. Bu durum ise modernliğin bakışından kısaca bir 'kaos'tur, karmaşadır (Bauman 2010: 71).

Bauman'ın modern kültürle eşleştirdiği ve bu yapının karşı kutbunda duran yapı ise bir 'bahçe'dir. 'Bahçe' kavramı, müdahale edilmiş bir alana göndermede bulunur: Kendi haline bırakılmış bir arazi parçası değildir, düzenlenmiştir, karmaşadan arındırılmıştır, simetrik bir görünüme büründürülmüştür. Artık bu arazi parçası içinde istenmeyen otlar, çalılar, dikenler ve haşereler yoktur. Sadece hangi amaçla tasarlanmış ve kurulmuşsa onun için vardır. Yani sadece istenen bitkiye veya canlıya bir ikametgah olarak vardır. Ancak bahçe oluşturulurken yani onun homojenliği ve simetrisi kurulurken bir tasarıya göre kurulur ve o tasarıda yer almayan ancak o arazi parçası doğal haldeyken üzerinde bulunun unsurlar yok edilir veya dönüştürülür. Örneğin zararlı bitkiler ayıklanır istenen otlar ise yine kendi haline bırakılmaz ve hepsi aynı boyda tasarlanır. Bu anlamda bahçe, tipik olarak belirli bir akla uygun olarak müdahale edilmiş, tasarlanmış ve kontrol edilmiş bir alan anlamına gelmektedir. Dolayısıyla modernliğin kendi aklına uygun olarak toplumları, onları oluşturan kurumları (bu arada çalışma uğraşımı) düzenlediği sonucunu çıkarmak zor olmasa gerek.

'Çalışma' bu tablonun neresinde durmaktadır? Bahçe oluşturma girişimini yine Bauman'ın başka bir ifadesiyle 'çalışma' kavramına bağlamak mümkündür: Bauman, modernliği bir bakıma 'doğanın fethedilmesi' olarak ele alır: "Doğa fethedilmeli ve üzerinde öyle çok çalışılmalıydı ki, insanın çıkarına ve rahatına tek başına bırakıldığında yapabileceğinden çok daha iyi hizmet edebilmeliydi." (Bauman 1999: 19). Öyleyse bu fetih sürecinde çalışma merkezi bir yerde duruyor demektir. Çünkü hem fethetme hem de onu bahçeye dönüştürme temelde çalışma ile gerçekleştirilmektedir. Burada artık modern dönemde çalışmaya anlamını veren belki de asıl belirleyici faktöre gelmiş bulunuyoruz: İktisadi alanın dönüşümü veya kapitalizm

ÇALIŞMAYA MODERN ANLAMINI YÜKLEYEN DÖNÜŞÜM ALANI: İKTİSADİ ALAN YA DA KAPİTALİZM

Kapitalizmin ne anlama geldiğini anlatmak kolay görünmüyor. En azından bu alanda yazılmış ve klasikleşen birkaç çalışmayı hatırlamak bile kısa bir bildiri metninde bunu yapmanın zorluğunu gösterir. Hem Fernand Braudel'in 15-18. Yüzyıllar arasındaki gelişimleri ele alarak kapitalizmin kurumsal temellerini anlattığı 'Maddi Uygarlık' üçlemesi hem de Immanuel Wallerstein'in 'Modern Dünya Sistem' üçlemesi nasıl bir zorlukla karşı karşıya olduğumuzu kolayca hatırlatmaktadır. Ancak bu çalışmanın kurgusu bizi bu alana dair kısa bir özet sunmamızı zorunlu kılıyor.

Yukarıda anlatılan dönüşümün yaşandığı benzer bir tarihsel aralıkta, iktisadi sistemin de evirildiği görülmektedir. Bilindiği gibi bu dönüşüm kabaca 'feodalite' olarak bilinen bir toplumsal yapıdan yeni bir evreye geçişi ima etmektedir. Burada yaşanan basit bir dönüşüm değildir, zira neredeyse tüm kurumları ve bu arada söylemi, değerleri, inanç alanını etkileyen bir dönüşüm söz konusudur. Ancak tüm bu farklı noktadaki dönüşüm esasında belirli bir iktisadi ilişkiler sisteminin kurumsallaşması için gerekli olan dönüşümleri işaret etmektedir. Her ne kadar ticaret veya mübadele kurumları modern dönemde ortaya çıkmış değilse de bu alanlarda modern dönemde meydana gelen dönüşüm bu kurumları önceki dönemlerle kıyaslanamayacak derinlikte bir etkinliğe büründürmüştür. Hem de yukarıda bahsedilen tüm alanları değiştirecek güçte bir etkinlik.

İktisadi alanda yaşanan dönüşümü çok kabaca ifade edecek olan kavramı ‘piyasa’ olarak işaret etmek yanlış olmasa gerek. Yine hatırlatmak gerekirse, piyasanın da modern dönemin bir icadı olmadığını söylemek gerekiyor ancak piyasanın kesinlikle bu dönemde belirleyici bir konuma yerleştiğini gönül rahatlığı ile söylemek mümkündür. Piyasa bir kez belirleyici olunca, tüm üretim ve mübadele ilişkilerinin doğası da değişmiş olmaktadır. Şimdi bu tabloya yukarıda bahsedilen epistemolojik kırılmayı da ekleyerek devam etmek yerinde olacaktır. Aklın yanılmaz rehber olarak kabul edilmesi, ona uygun bir rasyonelliğin de ortaya çıkmasıyla neticelenmiştir. Buradaki rasyonelliği belirleyen ise Modernliğin temel özelliklerinden birisi olan ‘öngörülebilirlik’ ile ilgilidir. Bunun kaçınılmaz sonucu ise iktisadi akılsallıktır.

İktisadi akılsallık geçimlik uğraştan piyasa için bir şeyler üretmeye geçişte ortaya çıkar ve bu noktada Gorz’un (2007: 138-40) bahsettiği ‘hesaplamak’ ile rasyonelliğin ima ettiği belirsizlikle başa çıkılmaya çalışılır.

Demek ki, toprağın verimliliği, farklı ekimler için gereken zaman, aletlerin maliyeti, tohumlar, yakut, vs. ve şunu ya da bunu üretmeme göre bir saatlik çalışmayla elde edebileceğim verim, yani gelir hesaplanmalıdır. Dolayısıyla hesap yaparım ve yaşamım, düz, homojen, doğal ritimlere duyarsız bir zamana uygun olarak bu hesaba göre örgütlenir. (...) Sayma ve hesaplama (...), beni bu çalışmanın bana sağladığı zevk ve hoşnutsuzluktan, gerektirdiği çabanın niteliğinden, üretilen şeyle duygusal ve estetik ilişkimden soyutlar (Gorz 2007: 139).

Gorz’a (2007: 142) göre hesaplamanın iktisadi akılsallığı belirlemesiyle birlikte ihtiyaçların karşılanması sürecinde ‘yeterli’ kategorisi anlamsızlaşmıştır. Yeterli kategorisi kültürel bir kategori olarak geleneksel toplumlarda merkezi bir kategoriyken piyasanın hâkim olduğu bir toplumda bir şeye, metaya, paraya asla yeterli düzeyde sahip olunamazdı. Çünkü zenginlik örneğin parayla hesaplanmaya başlandığında ‘yeterli’ diye bir şey söz konusu olmazdı. Sahip olunan veya üretilenin toplamı ne olursa olsun her zaman daha fazla olması mümkündür artık. Kısacası hesaplanabilirlik, ‘yeterli’ kategorisini bilmez.

Piyasanın belirleyici konuma yükselmesi bağlamında Gorz’un (2007: 143) işaret ettiği bir başka nokta ise çalışma ile ihtiyaç arasındaki bağın kopmasına dairdir. Dolayısıyla artık çalışma uğraşısının altında yatan motivasyon basitçe ihtiyaçların karşılanması ve bundan bir tatmin elde etmek değildi. ‘Sayılabilir olma, hiçbir otorite, hiçbir kural, hiçbir değer ölçüğü tarafından değerlendirilme ihtiyacı duymayan kesin bir ölçüt ve hiyerarşik bir ölçek ortaya çıkarıyordu.’ Dolayısıyla artık hiçbir şey yeterli olmadığı gibi ‘fazla’ da değildir. Bunun anlamı daha fazla çalışma, daha fazla verimlilik, daha fazla üretkenlik ve üretim demektir. Dolayısıyla bu mantıkla düşünüldüğünde Sahlins’in (2010: 13-48) taş devri toplulukları için bahsettiği ‘orijinal bolluk toplumu’ nitelemesinin² anlaşılması mümkün değildir.

Şayet çalışma tüm bu yeterli olmayan üretimi veya kazancı daha da arttırmak için kullanılacaksa, bu eylemin taşıyıcılarının anlam dünyalarında bazı dönüşümler gerçekleştirilmeliydi. Toplumu oluşturan aktörleri yönlendiren en etkili kanalların başında din kurumu gelmektedir. Kapitalizmin kurumsallaşması aşamasında Avrupa’da hâkim olan Hıristiyanlık

2 Sahlins (2010: 13-48) çalışmasının bu bölümünde taş devri toplulukları için ihtiyaç kavramının kapitalizmin tanımladığı ihtiyaç kavramından farklı olmasından dolayı bu toplulukların klasik antropolojinin vazedtiği gibi yokluk içinde değil; bolluk içinde yaşadıklarını öne sürer.

yorumunun reforma uğradığı bilinmektedir. Her ne kadar Reform hareketinin temel aktörlerinin burjuvaziye hizmet etme gibi bir amaçları yok idiyse de burjuvazinin bu dönüşümden faydalandığı bilinmektedir (Gane 2004: 20; Febvre 1995: 98-99). Sermaye birikimi önündeki katı bariyerler (faiz yasağı gibi) reformasyondan sonra yumuşamaya başlamıştır. Öte yandan yukarıda bahsedilen epistemolojik dönüşüm çerçevesinde Aydınlanma hareketinin bir dünyevileşme eğilimi başlattığı bilinmektedir. Ancak yine de inanç alanı insanların anlam dünyalarını şekillendirmede önemli bir etken olmuştur. Esasında bu nokta oldukça tartışmalıdır. Yani sekülerleşen bir dünyada inanç gözlüğünden doğayı anlamlandırma girişimleri azalırken bu gözlükten kapitalizmin ve çalışmanın anlamını sunmak ne kadar anlamlı olacaktır? Bu soruya Weber oldukça kararlı bir biçimde kapitalizmin ilk kurumsallaşma evresinde olumlu bir cevap verir. Weber (2010), çokça bilinen ‘protestan etik’ tezinde Avrupa’nın veya Dünyanın bazı bölgelerinde kapitalizmin neden diğer yerlere göre daha başarılı olduğu sorusunun cevabını vermeye çalışır. Vardığı sonuç kapitalizmin temellerinin fikirler veya inanç alanı ile açıklaması olur. Her ne kadar Weber, kapitalizmin kurumsallaşması için gerekli bazı maddi ön varsayımlardan bahsetse de bu sorunun cevabını Protestan etikte arar. Buna göre Protestan mezhebinde artık tanrısal bir buyrukmuşçasına (örneğin bir mesleğin –calling- Tanrının bir çağrısına icabet olarak icra edilmesi gibi) çalışmaya yaklaşılmakta, kazanılan karşılık ise dünyevi zevkler uğruna harcanmayıp tasarruf edilmektedir. Bu ise gerekli sermaye birikimi anlamına gelmektedir. Aradan geçen yüz yıldan fazla bir sürede Weber’in tezine sayısız eleştirinin yönlendirildiği bilinmektedir. Ancak yine de bu tez halen ihmal edilmeyecek düzeyde atıf almaktadır. Ancak burada Chal’in (2005) de belirttiği gibi bu tezin kapitalizmin kurumsallaşmasının başlangıç aşaması için ileri sürüldüğünü ve ilerleyen aşamalarda (örneğin 20. Yüzyıl tüketim toplumu için) kapitalizmi açıklama niyetinde olmadığını belirtmek gerekiyor.

MODERN DÖNEMDE ÇALIŞMA İDEOLOJİSİ AYGITLARI

Bu başlıkta Althusser’in ‘devletin ideolojik aygıtları’ (DİA) nitelemesine bir atıf bulunmaktadır. Bilindiği gibi Althusser’in (2006: 333-415) bu tezinin temelinde kapitalist toplumsal formasyonun kendisini nasıl yeniden ürettiği sorusuna bir cevap arayışı bulunmaktadır. Althusser’in bu soruya verdiği cevap iki ayaktan oluşur. Bunlardan ilki devletin baskıcı aygıtları; ilkiyle birlikte işlemlerine rağmen Althusser’in daha önem attığı ikincisi ise devletin ideolojik aygıtlarıdır. Buna göre aralarından sendikaların da bulunduğu bu aygıtlar kitleler nezdinde rıza üreterek (Gramsci’nin hegemonya kavramı gibi) iktidarın sürekliliğini sağlamaktadır.

Burada bir algının kurumsallaşmasında rızanın (veya hegemonya mı denmeli?) merkezi bir konumda olduğu görülüyor. Modern dönemde çalışmanın aldığı anlam ve bunun kurumsallaşması sürecini de bu çerçevede ele almak mümkündür. Çalışmanın Antik Yunan’da özgürlüğün bir kısıtlayıcısı olarak görülmesinden³ (Meda 2004) modern dönemde neredeyse tanrısal bir uğraşa dönüşmesinde ve bu algılamının yerleşmesinde bazı ideolojik aygıtlar son derece önemli roller oynamışlardır.

Bunlardan birisini Weber’in yukarıda bahsedilen tezi çerçevesinde Protestan etik’in önerdiği çalışmanın kutsanması ve ilahi bir görev olarak kodlanması olarak ele almak

3 Modern dönemde bu tersine dönüşümü işaret eden en bilindik ibare Nazilerin Polonya’daki ölüm kampı Auschwitz’in giriş kapısına asılan yazıdır: “Arbeit Macht Frei: Çalışmak Özgürleştirir”

mümkündür. Protesatanlığın hakim olmadığı alanlarda veya modernliğin seküler yorumunu izlediğimizde ise karşımıza başka bir kavram çıkmaktadır: Çalışma etiği. Bauman'ın (1999) belirttiği gibi, çalışma etiği çalışanlardan, modernliğin kurguladığı ve kabaca 'homo economicus' olarak nitelendirilebilecek olan özne için tek takip yolu olan 'rasyonellik'ten ayrılmayı, onun ilkelerini ihmal etmeyi ima eder. Bilindiği gibi modernliğin kurduğu rasyonellik çerçevesi temelde çıkar maksimizasyonuna dayanmakta ve hem örgütler hem de tek bireylerin giriştikleri eylemlerde kendi faydalarını veya çıkarlarını maksimize etmelerini vaaz eder. Kabaca rasyonelliğin tanımı budur ve bu ilkeye uymayan eylemler veya girişimler 'rasyonel' değildir ve aklın rehberliğinden uzaktır. Bu durumda rasyonel girişimci mümkün olduğunca düşük maliyetlerle yüksek verimlilik elde etmeye çalışacaktır yani karını maksimize etmeye çalışacaktır. Bu amaç emeği düşük ücretlerle ve uzun sürelerle çalıştırmayı gerektirecektir. Emek cephesinden bakıldığında ise rasyonellik, karşılığını alamadığın eylemi veya çalışmayı savsaklamayı gerektirecektir. Bauman'ın bahsettiği çalışma etiği bu çerçevede rasyonelliği çalışanlar cephesinden anlamsızlandırmayı veya geçersiz kılamaya yarayarak etkili bir ideolojik aygıt görevi ifa etmektedir.

Söylemi de ideolojik bir aygıt olarak kodlamak yanlış olmayacaktır. Söylem, basitçe bir iletişim aracını değil daha ötesini ima etmektedir. Burada bahsedilen söylem esasında sosyalleşme sürecinde aktörlerin pek de farkında olmadıkları ancak onlara belirli hakikatler dayatan gündelik hayatta kullanılan iletişim aracı olarak dilin içindeki ideolojik desteklerdir. Çalışmanın merkezi bir uğraş olarak kodlanması, bunun etik kurallara sızdırılması, inanç alanında buna uygun repertuar oluşturulması ve Althusser'in bahsettiği baskıcı aygıtlarla (cezaî yaptırımlar) desteklenmesi (örneğin bkz. Foucault 2006a), ona uygun bir söylemin de gelişmesine neden olmuştur. Foucault'unun (2006b) bahsettiği modern dönem kurumları ise bu söylemin kökleşmesine başka katkılar sağlamışlardır. Örneğin hastane, hapisane, hastane veya psikiyatrinin bilimsel bir dil kullanarak kapitalizmin ihtiyaç duyduğu sağlam bedenleri işaret eden normallik alanları kurması buna örnektir. Çalışmanın adeta kutsanmaya yakın bir algılamayla söyleme sinmesi belki de modern çalışma ideolojisinin kurumsallaşmasında en önemli rollerden birisini oynamıştır.

Burada çalışmaya göre kurgulanan bir alandan daha bahsetmek gerekiyor. O da zamanın dönüşümüdür. Kabaca kapitalist rasyonelliğe hiç de uymayan 'doğal zaman', standart, öngörülebilir, hesaplanabilir, görelî olmayan bir yapay zamana dönüştürülmüştür. Dolayısıyla Avrupa kentlerinde saat kulelerinin yaygınlaşmasının böyle bir standart zaman amacına ulaşma hedefiyle doğrudan ilgisi vardır.⁴ Thompson'un (2006) belirttiğine göre sanayi devriminden sonra saatlerin emek kontrol aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Saat, işverenlerin emeği manipüle etmek için kullandıkları ve çalışanların taşımalarının istenmediği hatta saat sahibi olmanın vergiye bağlandığı bilinmektedir. İlerleyen yüzyıllarda saatin kurgulanması emek örgütlenme modelleri için en önemli unsurlardan birisi olacaktır. Bu noktada Taylor'un (2005) 'hareket ve zaman etütleri' literatürde en fazla bilinen ve tartışılan (Breveman 2008) uygulamaların başında gelmektedir.

4 Türkiye ve İran'da 19. Yüzyılda saat kulelerinin ortaya çıkışında ise böyle bir amaç bulunmamakta, bu kuleler bir modernleşme sembolü olarak algılanmaktaydı (Touraj 2007).

SOSYAL HAKLAR BU TABLONUN NERESİNDE?

Sosyal bilim literatüründe 'negatif haklar', 'pozitif haklar' kategorisi temelde üst iktidar olarak devletin konumuna bir işaretir. Bilindiği gibi negatif haklar, bireylerin yaşamlarına karışılmama ve zarar görmemeyi sağlamaya yönelik koruyucu bir işleve sahiptir (Borovalı 2006: 12). Pozitif haklar ise bireylerin yaşamlarını sürdürürken çeşitli araçlarla donatılmalarını ima eder ki bu nokta siyasal iktidara bir görev yükler. Bu basit ayırım siyaset felsefesinde devasa bir ayırma karşılık gelir. Negatif haklar temelde 'minimal devlet'i savunan liberal öğretinin temel yaklaşımına zemin oluşturur. Robert Nozick, *Anarşi, Devlet ve Ütopya*'nın girişinde bunu açıkça ifade eder:

“Devletle ilgili olarak vardığımız temel sonuçlar şu şekildedir: Güç kullanımını, hırsızlık ve sahtekârlığı önleme, sözleşmelere uyulmasını sağlama gibi dar fonksiyonlarla sınırlı olan minimal bir devlet mazur görülür; daha kapsamlı herhangi bir devlet, insanların bazı şeyleri yapmaya zorlanmama hakkını ihlal edeceği için mazur görülemez; minimal devlet gerekli olduğu kadar yararlıdır da” (Nozick 2006: 21).

Bu çerçevede pozitif hakların ise çeşitli sosyal problemlerin giderilmesi veya yaşam koşullarının iyileştirilmesi için aktif müdahale gerekliliğini vurguladığını belirtmek gerekiyor. Burada 'hak' kavramının kendisi belirleyici olmaktadır. Nozick (2006: 21), yukarıda bahsedilen girişini şu şekilde yapmaktadır: “Bireylerin hakları vardır. Hiç kimsenin veya hiçbir grubun (haklarını ihlal etmeden) onlara yapamayacağı şeyler vardır. Bu haklar öylesine güçlü ve kapsamlıdır ki, devletin veya memurlarının neyi yapabilecekleri sorusunu gündeme getirmektedir.” Demek ki bir şeyin hak olarak tanımlanması hukuki bir çerçevede ona dokunulmazlık niteliği vermekte ve üst iktidarın koruyuculuğu altına almaktadır. Bu noktada bir şeyin nasıl 'hak' olduğu veya hak olarak tanımlandığı son derece önemli bir nokta haline gelmektedir. Öyleyse hak, herkesin doğuştan sadece insan olmakla sahip olduğu bir durumu mu yoksa bazı argümanların ifade ettiği gibi temelde modern Batı'nın bir icadı, belli bir kültürün (burjuva kültürünün) kendi amaçları doğrultusunda kendi değerlerini başka kültürlerle bir ihracı olacak şekilde bir inşasını mı işaret etmektedir (Edmundson 2004: 3)? Bu soru esasında önemli bir ayırma işaret etse de bir şeyin hak kategorisine nasıl dâhil edileceği sorusu karşısında tali kalabilir. Zira gerek doğuştan veya insan olma itibarıyla özneye giydirilen bir şey olsun gerekse inşa edilen bir şey olsun 'bunların' neler olacağı sorusu daha öncelikli bir hal almaktadır. Çünkü modern dönem boyunca sosyal tarihe bakıldığında dönemin hakim siyaset felsefesine göre bazı 'şey'lerin hak kategorisine dahil edilip konjonktöre göre bazılarının çıkartıldığı bilinmektedir. Öyleyse bu anlamda 'hak' kategorisi her ne kadar Türkçe karşılığının bir anlamı göndermede bulunsa da 'ilahi' bir kaynağa değil bir 'icat' alanına göndermede bulunmaktadır.

Hakların temelde hukuki alanı dolayısıyla siyasal iktidarı ilgilendiren bir alanda durduğunu teslim edince bu alanın modern dönemdeki dönüşümüne de değinmek gerekiyor. Bilindiği gibi sosyal teoride post-yapısalcı söylemlerin henüz dominant olmadığı 1970'li yıllara kadar eleştirel sosyal politika, ağırlıklı olarak Marksist bir çerçevede işlemekteydi. Bu çerçevede yöneltilen eleştiriler ise devletin refah uygulamalarının esasında sınıf ilişkilerini yeniden üreterek kapitalist sisteme hizmet ettiği yönündeydi (Watson 2000: 66). Bu argüma-

nın altındaki devletin belirli bir sınıfın temsilcisi olduğu iması açıktır. Post-yapısalcı eleştiri ise sosyal, politik ve iktisadi dünyayı bütünsel bir çerçevede analiz eden yaklaşımlar (meta söylemler – Grand teoriler) yerine dünyayı parçalı ve spesifik dar çerçevelerle analiz etmeye çalışır. Bu her iki yaklaşımın bir uzantısı siyaset alanına varmaktadır. Ancak post-yapısalcı iktidar çözümlemesi artık klasik iktidar çözümlemesinden farklıdır. Özellikle Foucault'nun çözümlemelerinde iktidar, sahip olunan bir şey olarak değil tam tersine akışkan, kılcal damarlara benzer bir biçimde toplumun tümüne yayılmış bir ilişkiler ağı olarak görülür (Watson 2000:67). Foucault çalışmalarında modern dönemde iktidarın karakterindeki değişimi anlatır. Bu değişimi kabaca 'yönetimsellik' (governmentality) kavramıyla açıklamak mümkündür. Foucault bu kavramı 'egemenlik' (sovereignty) kavramının karşısına koyarak geliştirir (Buğra 2008: 46-47). Burada egemenlik, egemenin belirli bir alan üzerindeki gücünü korumaya yöneliktir. Foucault'nun (2006b) Hapishanenin Doğuşu'nun başlangıcında anlattığı tüm o rahatsız edici işkence pratiklerinin amacı da budur. Ancak modern iktidar bunun ötesine sarkar ve 'yönetimsellik' olarak ifade edilen bu durumda amaç sahip olunan iktidarın korunmasından öte belirli bir coğrafya üzerindeki tüm nüfusun kontrol altına alınmasını ifade eder. Bu amaç için kullanılan teknolojiler ise çeşitli kurumlardan geçer (hapishaneden, tımarhaneye oradan da cinsellik kurumuna). Tüm bunlar kabaca 'disipline edici' iktidar ile 'bio-iktidar' kavramları altında toplanabilir.

Tüm bu iktidar teknolojileri belirli bir türden nüfus üretmek amacına hizmet eder. Bu iktidar kırılmasının modern dönemde gerçekleşmesinin bir sebebi onun iktisadi sistemle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Çünkü yükselmekte olan iktisadi sistem her an çalıştırılmaya hazır uysal bedenlere ihtiyaç duymaktaydı. İktidarın bu şekilde kırılmasının bir sebebinin bu amaçla ilişkisi vardır. Foucault, iktidarın tüm nüfusu kontrol altına alma girişiminin bir örneğini deliller üzerinden verir. Sanayi toplumunun oluşumu süresince 17. Yüzyıldan itibaren delilerin varlığına artık izin verilemez olundu. Benzer tarihsel dönemlerde hem İngiltere'de hem de Fransa'da delileri kapatmak için büyük kurumlar kuruldu. Ancak buralara kapatılanlar sadece deliler değildi; işsizler, sakatlar, yaşlılar, çalışmayacak durumda olan herkes (Foucault 2005: 79). Demek ki modernitenin çalışma ideolojisine uygun bir fonksiyon ifa edemeyenler 'anormal' olarak kodlanmaktaydılar. Nitekim ilerleyen yıllarda çalışmak istemeyenler değil ancak çalışmayacak durumda olanlar (deliler) hariç diğer gruplar salıverileceklerdi ve yedek işgücüne katılacaklardı (Foucault 2005: 79).

Öte yandan yirminci yüzyılın ortalarında devletin hakem konumundan çıkıp hakları geniş yorumlayıp bunların gerekliliklerini yerine getiren aktif bir müdahaleciye dönüşmesini fordist sistemin bekası çerçevesinde de okumak mümkündür ve böyle bir okuma yukarıda belirtilen iktidarın dönüşümü ile de uyumlu görünmektedir. Bilindiği gibi fordist sistem temelde kitlesel üretim-kitlesel tüketim ikililiği üzerine kuruluydu ve bu döngü devam ettiği müddetçe bir problem yoktu. Bu döngünün ilk tökezlemesi 1929 kriziyle gerçekleşti ve kitlesel talebin devam edebilmesi için klasik hakem devletin aktif olarak müdahalesi gerekti (Dikmen 2011: 91-136). Yani artık sağın ve solun ötesinde yeni bir devlet tipi ortaya çıktı (Bauman 2005: 27-43). Bu çerçevede sosyal hakların gelişimini veya devletin sosyal tasarruflarını iktisadi formasyonun devamını sağlamaya yönelik bir girişim olarak görmek mümkündür. Çünkü bu yeni devlet tipi kitlelerin harcama güçlerini destekleyip çarkın dönmesini sağlamaktaydı.

Öyleyse sosyal politika alanında 'hak'lar üzerinde yaşanan dönüşümü bir yönüyle üretim tarzının geleceğini güvenceye alma girişimi olarak okumak mümkündür. Ancak böyle bir okumanın yapısalcılığın ümitsiz tuzağı içine girmiş olmak şeklinde değerlendirilmemesi için şunu da eklemek gerekiyor. Tüm bu süreçte çeşitli koalisyonlar altında birleşerek hak mücadelesi veren çalışan kesimlerin çabalarını es geçmemek gerekiyor. Yani devlete karakterini yeniden tanımlatan sosyal hakların elde edilmesinde bu mücadelelerin yerini teslim etmek gerekiyor. Dolayısıyla sosyal hakların anlamı yorumlanırken işçi sınıfını bir kahraman ilan edip tarihin dönüştürücüsü olarak konumlandırmak kadar onları tamamen pasif özneler olarak konumlandırıp 'iktidar' denen şeyi tanımsallaştırmak da hata payı içerecektir. Bunun yerine belki de Giddens'in (Slattery 2007: 486-492) sosyal teoride yapı-eylem ikililiğine bir köprü olarak sunduğu yaklaşım tarzı (yapılaşma) benimsenirse madalyonun her iki yüzünü görmek mümkün olabilir.

SONUÇ YERİNE: AKIŞKAN MODERN DÖNEMDE ÇALIŞMANIN ANLAMI DEĞİŞMİŞ MİDİR?

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı sosyal bilim analizlerinde çok farklı nitelermelere konu olmuştur. Bu dönem, sanayi toplumunu sanayi toplumu yapan birçok özelliğin değiştiğine yönelik argümanlara kaynaklık etmiş ve bu çerçevede düşünen sosyal bilimciler 'sanayi sonrası'na vurgu yapmışlardır. Bu dönüşümün epistemolojik karşılığı pozitivizmin sıkı bir biçimde eleştirilmesine varmıştır. Üretim tarzındaki yansımaları ise 'postfordizm' başlığı ile nitelendirilmiştir. Büyük anlatıların geçersizliği ise 'postmodernizm' olarak nitelendirilmiştir. Bu nitelermeleri çoğaltmak mümkündür ancak isimlendirmeler farklı olsa da temelde bir kırılmanın yaşandığı kabul edilmektedir. Elbette bu 'post'lu analizlere itirazlar da yok değil (Örneğin bkz. Berman 2004, Collinicos 2001) ancak 'post'lar kabul edilmese de dönüşüm kabul edilen bir durumdur. Esnekliği, değişkenliği, şekilsizliği vurgulamasından dolayı burada Bauman'ın birçok metninde (ör. 2005; 2007b) kullandığı 'akışkanlık' kavramı tüm bu dönüşümleri ifade etmek için kullanılacaktır (Sennett -2009- bu yeni duruma 'yeni kapitalizm' der).

Akışkan modern dönem, ortodoks kapitalizm veya ağır modernite dönemi (her iki kavram da Bauman'dan -2005- ödünç alınmıştır) ile kıyaslandığında emek bakımından değişimin kaçınılmaz olduğu görülecektir. Bauman'ın (2005: 34) benzetmesi ile ağır modernite çağının ufukları uzun vadeliydi. İşçiler için bu ufukların ifade ettiği şey ömür boyu istihdamdı. Bu dönemde örneğin ilk kez Ford'da işe giren bir kişi, hayatını aynı yerde çalışarak sona ereceğinden emin olabilirdi. Burada emek ile sermayenin içinde buldukları uzun vadeli ufuklar aynı zamanda sıkı bağlara da işaret etmekteydi. Bauman (2005: 33) bu durumu bir evlilik ilişkisine benzetir ve tarafların kolayca birbirlerini terk edemeyecekleri devasa Fordist fabrikayı da bu birlikteliğin ikametgâhları olarak ele alır. Bu ilişkinin yeniden kurguladığı siyaset kurumu ise ilişkinin devamını sağlayacak tasarruflarda bulundu:

"İşsizler tam ve doğru olarak bir 'yedek emek ordusu' oluşturuyorlardı. Bu ordunun, gerektiğinde aktif hizmete çağrılmak üzere, sadakatle hazır bir durumda tutulması gerekiyordu. Tam da bunu yapmaya kararlı bir devlet olan refah devleti bu nedenle sahiden de 'solun ve sağın ötesinde'ydi: ne sermayenin ne de emeğin,

onsuz hareket etmesi ya da eylemesi şöyle dursun, hayatını bile sürdürmeyeceği bir dayanaktı” (Bauman 2005: 33).

Akışkan modern dönem ise tam tersine kısa vadelere dayanır ve bu da zayıf bağlar meydana getirir. Bu dönüşümün yaşandığı coğrafyalarda artık ömür boyu istidam (beklen-ti anlamında) hayal edilen bir durum bile değildir (Sennett 2010; Bauman 2007b: 1-24). Bauman’ın (2005: 37) benzetmesiyle devam edilecek olunursa, her iki tarafı evlilik ilişkisi içinde tutan fabrika ikametgâhları artık geride kalmıştır ve ilişki de artık evlilik ilişkisi değil, ‘birlikte yaşama’ formuna dönüşmüştür. Bunun anlamı tarafları bir arada tutan bariyerler yoktur artık ve ‘arzu kurduğunda’ taraflardan birisi kolayca terk edebilecek durumdadır. İşyerleri ise ömürlük ikametgâhlar olmaktan çıkıp bir gece geçirildikten sonra ertesi gün terk edilen kamp alanlarına dönüşmüştür. Burada hemen şunu hatırlatmak gerekiyor ki bu ilişkide terk edecek konumda olan yani asimetrik olarak güçlenen taraf sermaye olmuştur. Çünkü ser-maye gittikçe küreselleşirken ve önündeki sınırlar bulanıklaşırken emek denilebilir ki yerel kalmaya mahkûm edilmiştir ve sermaye için silik olan sınırlar emek için hâlâ tüm görkemi ile işlevlerini yerine getirmektedir.

Demek ki akışkan modern dönem çalışanlar için bir prekarizasyon / güvencesizleştirilme sürecine işaret etmektedir. Bora ve Erdoğan’ın (2011: 30) belirttiği gibi zamanımızın proletaryası, prekaryadır: Güvencesiz, keyfi şartlarda çalıştırılan, kronik geçici işlere mah-kum, bir işe sahip olmakla işsizlik arasındaki müphem alanda bulunurlar.

Dikkat edilirse bu akışkan modern dönemde çalışan kesimleri bekleyen veya bu kesim-lerin içine sürüklendiği koşullar kapitalizmin ilk kurumsallaşma dönemlerini hatırlatmakta-dır. Peki, çalışma ideolojisinin vaaz ettiği temel öğreti değişmiş midir? Bu soruya gönül ra-hatlığı ile olumlu bir cevap vermek mümkün değildir. Gorz (2007: 266) çalışma ideolojisinin kabullerini şu şekilde sıralar: (1) herkes ne kadar fazla çalışırsa, kendini o kadar iyi hisseder, (2) az çalışanlar veya hiç çalışmayanlar topluma zararlıdır ve bu toplumun bir üyesi olmayı hak etmezler, (3) iyi çalışan toplumsal olarak başarılı olur, başarısız kişi ise hatayı kendinde aramalıdır. Çalışma ideolojisinin bu vaazlarının akışkan modern dönemde de devam etmekte olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle hizmet sektörünün ve çalışanlarının artmakta ol-duğu bu süreçte iş bulmak ve çalışanlar için ise başarılı olmak şiddetli bir rekabet eşliğinde sürdürülmekte ve başarısızlık, iş bulamama temelde kişinin yetersizliğine, başarısızlığına bağlanmaktadır. Bu noktada son yıllarda Türkiye’de de çok revaçta olan ‘kişisel gelişim’ alanı iyi bir fikir verebilir.

Sonuç olarak akışkan modern dönemde çalışma veya çalışma ilişkileri çok ciddi bir dönüşüme uğrasa da ‘çalışma’ uğraşısının kendisi yeri doldurulamaz bir ilke olarak tanımlanmaya devam edilmektedir.

Bu sistemin yüzüne vurulması gereken bir şey varsa, o da ‘çalışma’yı ortadan kaldırması değil; normlarını, saygınlığını ve erişilebilirliğini yok ettiği ‘çalışma’yı zorunluluk olarak, norm olarak ve insani hak ve saygınlığın yeri doldurulamaz ilkesi olarak tanımlamaktaki ısrarıdır (Gorz 2001: 10).

Akışkan modern dönemde çalışma ideolojisi halen belirli algılamalar kurmaya çalışsa da yukarıda bahsedilen emek ile sermaye ilişkisinin doğasındaki dönüşüm siyaset kurumunu yeniden şekillendirmiş veya kurgulamıştır. Bunun bir anlamı sosyal haklardaki aşınmayı da

ifade eder. Şayet taraflardan birisi için sınırlar silikleşmişse belirli sınırlar dâhilindeki nüfusa güvence sağlamak da külfetli bir hal olacaktır. Çünkü ihtiyaç duyulan işgücü rezervlerinin bulunduğu daha az külfetli alanlara gitmek artık daha kolaydır (ve rasyoneldir). Bu kolaylık hem sermayenin akışkanlığının artmasından hem de sermayeye sunulan davetlerden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Althusser, Louis (2006). **Yeniden Üretim Üzerine**, Çev. Işık Ergüden, Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki
- Bauman, Zygmunt (1999). **Çalışma, Tüketicilik ve Yeni Yoksullar**, Çev. Ümit Öktem, İstanbul: Sarmal
- Bauman, Zygmunt (2005). **Bireyselleşmiş Toplum**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı
- Bauman, Zygmunt (2010). **Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?**, Çev. Funda Çoban, İnci Katurcı, Ankara: De Ki
- Bauman, Zygmunt (2003). **Yasa Koyucular ile Yorumcular**, İstanbul: Metis
- Bauman, Zygmunt (2007a). **Modernite ve Holocaust**, Versus
- Bauman, Zygmunt (2007b). **Consuming Life**, Cambridge: Polity
- Berman, Marshall (2004). **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Modernite Deneyimi**, Çev. Bülent Peker, Ümit Altuğ, İstanbul: İletişim
- Braverman, Harry (2008). **Emek ve Tekelci Sermaye**, İstanbul: Kalkedon
- Buğra, Ayşe (2008). **Kapitalizm, Yoksulluk ve Sosyal Politika**, İstanbul: İletişim
- Burke, Peter (2006). **Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu**, Çev. Mehmet Küçük, Ankara: DoğuBatı
- Cheal, David (2005). **Dimensions of Sociological Theory**, NY: Palgrave Macmillan
- Collinicos, Alex (2001). **Postmodernizme Hayır**, Çev. Şebnem Pala, Ankara: Ayrıç
- Edmundson, William A. (2004). **An Introduction to Rights**, Cambridge: Cambridge University Press
- Febvre, Lucien (1995). **Uygurluk, Kapitalizm ve Kapitalistler**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge

- Foucault, Michel (2006a). **Deliliğin Tarihi**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge
- Foucault, Michel (2006b). **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge
- Gane, Nicholas (2004). **Max Weber and Postmodern Theory: Rationalization versus Re-enchantment**, NY: Palgrave
- Gorz, Andre (2001). **Yaşadığımız Sefalet: Kurtuluş Çareleri**, Çev. Nilgün Tural, İstanbul: Ayrıntı
- Gorz, Andre (2007). **İktisadi Aklın Eleştirisi: Çalışmanın Dönüşümleri / Anlam Arayışı**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı
- Horkheimer, Max (2010). **Aklın Tutulması**, Çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis
- Meda, Dominique (2004). **Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi?**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul: İletişim
- Nozick, Robert (2006). **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, Çev. Alişan Oktay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi
- Sahlins, Marshall (2010). **Taş Devri Ekonomisi**, İstanbul: BGST
- Sennett, Richard (2009). **Yeni Kapitalizmin Kültürü**, Çev. Aylin Onacak, İstanbul: Ayrıntı
- Sennett, Richard (2010). **Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı
- Slatter, Martin (2007). **Sosyolojide Temel Fikirler**, Haz. Ümit Tatlıcan, Gülhan Demiriz, İstanbul: Sentez
- Taylor, Frederick F. (2005), **Bilimsel Yönetimin İlkeleri**, Çev. Bahadır Akın, Ankara: Adres
- Thompson, E. Palmer (2006). **Avam ve Görenek**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim
- Weber, Max (2010). **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Çev. Zeynep Gürata, Ankara: Ayraç Makaleler
- Armer, J. Michael, John Katsillis (2000). “Modernization Theory”, **Encyclopedia of Sociology**, Vol. 3, (Edts.) Edgar F. Borgatta, Rhonda J. V. Montgomery içinde sf. 1883-1888, NY: Macmillan
- Atabaki, Touraj (2007), “Time, Labour-Discipline and Modernization in Turkey and Iran: Some Comparative Remarks”, **The State and The Subaltern: Modernization, Society and the State in Turkey and Iran**, (Ed.) Touraj Atabaki içinde sf. 1-16, London & NY: I. B. Tauris Publishers
- Bora, Tanıl ve Necmi Erdoğan (2011). “Cüppenin, Kılıcın ve Kalemin Mahcup Yoksulları: Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar”, **Boşuna Mı Okuduk? Türkiye’de Beyaz Yakalı**

İşsizliği içinde sf. 13-44, İstanbul: İletişim

- Borovalı, Murat (2006). “Robert Nozick Anarşi, Devlet ve Ütopya”, **Anarşi, Devlet ve Ütopya**, Çev. Alişan Oktay içinde sf. 9-18, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi
- Foucault, Michel (2005). “Delilik ve Toplum”, Çev. Işık Ergüden, **Seçme Yazılar 3: Büyük Kapatılma** içinde sf. 76-84, İstanbul: Ayrıntı
- IEP (2010). Internet Encyclopedia of Philosophy: A Peer-Reviewed Academic Resource, Aristotle (384-322 BCE), <http://www.iep.utm.edu/aristot/> erişim tarihi 06-06-2011
- Kant, Immanuel (1983). “Aydınlanma Nedir?” (1784), Çev. Nejat Bozkurt, **Felsefe Yazıları**, Yazko
- Watson, Sophie (2000). “Foucault and the Study of Social Policy”, **Rethinking Social Policy**, (Eds.) Gail Lewis, Sharon Gewirtz, John Clarke, London: Sage